

אברי קדמון
הקרן הקיימת לישראל

דיג בנחל אלכסנדר בשנת 1965 | צילום: קרמר. באדיבות ארכיון הצילומים של קק"ל

תוכן זה הוא חלק מרב-שיח. לחצו כאן לדיון המלא

התאמת סביבת הנחלים לשימוש האדם

גיליון סתיו 2010 / כרך 1 (3)

3 באוקטובר, 2010

שיקום נחל מחייב הבנה של הסיבות והגורמים להפרת מערכת הנחל, בניית תמונת מצב כוללת הרואה לא את הנחל בלבד אלא את כל מכלול האגן המשפיע עליו, ולאחר מכן התוויית תכנית פעולה לשיקום סביבת הנחל ולשחזור. תכנית הפעולה מבוססת על שלושה קדקודים: ההיבט האקולוגי-סביבתי, ההיבט החברתי-אנושי, וההיבט הכלכלי-תחזוקתי. תהליך השיקום הוא תהליך מורכב ומתוכנן אתמקד אני רק בהיבטים של התאמת השיקום לצורכי האוכלוסייה המתגוררת לצד הנחל, הציבור המבקר בסביבת הנחל לצורכי פנאי ונופש והציבור המתפרנס בסביבת הנחל, בעיקר מחקלאות.

היות שהמרכיב האנושי בסביבת הנחל גדל ומתרחב כל הזמן, גדלים איתו הלחצים על סביבת הנחלים ומסיבה זו כבר לא ניתן להחזיר את המערכות האקולוגיות סביב הנחלים למצבן המקורי, אלא לשקם אותן למצב ביניים. מצב זה הוא נקודת שיווי המשקל בין הרצון להגיע למערכת אקולוגית מאוזנת ועשירה ככל הניתן, לבין הצורך לפתוח את הנחל לציבור שמבקר בו ושמתבע הדברים גורם גם לפגיעה במערכת האקולוגית. נקודת איזון זו משתנה מנחל לנחל.

קיימים מספר עקרונות בסיסיים שהשיקום מבוסס עליהם, וביניהם: שמירה על רציפות המסדרון הירוק לאורכו, שמירה על הנופים הפתוחים, השבת מופע המים, ניצול שכיות המורשת, ההיסטוריה והארכיאולוגיה של הנחל, פיתוח מושכל של שבילים וחניונים שהציבור יכול להגיע אליהם תוך מזעור הפגיעה במערכת האקולוגית של הנחל, ובמקביל – טיפול מערכתי בסילוק מזהמים ופסולת שמקורם בלחצים האנושיים והתעשייתיים, כמו גם הרחקה של מפעלים ובתי מלאכה מזהמים והגברת האכיפה שתבטיח נחל נקי.

יש לזכור שהנחל הוא קודם כל עורק ניקוז שתפקידו להוליך את המים מראש האגן אל מוצאו תוך מניעת נזקי נפש ורכוש לסביבתו. בעוד שבעבר תפיסת הניקוז התבססה על סילוק מהיר של הנגר גם כאשר המחיר לכך היה זרימה מהירה שגרמה לעתים נזקים למורד, הרי שכיום התפיסה השתנתה והיא מתבססת על מרכיבים בהתנהגות הטבעית של הנחל, כלומר על הקטנת האנרגיות באמצעות פיתולים ושימוש בשטחים שהנחל מציף אותם בזרימות שיטפוניות תוך האטת מהירויות הזרימה.

גם השמירה על יציבות הגדות מושגת באמצעות שימוש מוגבר בשיטות המשתלבות בטבע, כמו צמחים עשבוניים המונעים בעזרת שורשיהם את סחיפת הקרקע, ופחות באמצעות מבנים מבטון ומאבן.

רוב נחלי ישראל ממוקמים בשטחים הפתוחים, אולם חלק חשוב מאוד מהם משיקים למרחב העירוני או חוצים אותו. לנחלים העוברים דרך העיר חשיבות רבה במיוחד משום שניתן לנצלם כפארקים עירוניים וכריאות ירוקות שהאוקלוסייה שמתקשה לעזוב את המרחב העירוני מגיעה אליהם. בעבר, כאשר נחלים אלה היו מפגע, גם ההתייחסות אליהם היתה כאל חצר אחורית שניתן להשליך אליה פסולת. לאחר השיקום הפכו הפארקים החדשים לחצר הקדמית, תוך שינוי דרמטי בערך הנדל"ן הנמצא לאורכם. הדבר נכון לגבי הירקון, כמו גם לגבי נחל חרוד ליד שכונותיה הצפוניות של בית שאן. הוא בולט במיוחד בפארק נחל באר שבע שחולל שינוי דרמטי בכיוון ההתפתחות העירונית: מבניית שכונות חדשות בצפון העיר, לבינוי חדש על בסיס הנחל לכיוון דרום. חשוב לציין שהממשק בנחלים במרחב העירוני הוא אינטנסיבי בעוד שבשטח הפתוח נשאף לטיפול בממשק אקסטנסיבי שיקדם קיום תהליכי התחדשות טבעיים.

עקרונות השיקום והפיתוח המתבצעים בנחלים בשטחים הפתוחים מבוססים גם על הנגשת הנחל להולכי רגל ולרכבי אופניים באמצעות שבילים לאורכו, פינות ישיבה מוצלות המבוססות על בינוי מזערי ונטיעת עצים, וגם על שמירה ככל הניתן על איזון בין הצרכים האקולוגיים של החי והצומח לאורך הנחל לבין צורכי הציבור המבקר בו. לעומת זאת, בערים קיימים צרכים אחרים בסביבת הנחל. בירקון למשל פותחו פארקים ומדשאות שאמנם אינם טבעיים, אך משרתים נכונה את צורכי האוקלוסייה העירונית. פיתוח על בסיס עקרונות דומים התבצע גם בקטע המורדי של הקישון בסביבת מעגן הדייג, וכן בנחל באר שבע בקטע המשיק לעיר.